

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “การจัดการป่าชุมชนโดยความร่วมมือของหน่วยงานราชการและชุมชน ในการเขตแนวกันชนบ้านแม่คาวหลวง ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย” ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สามารถนำมาประกอบการศึกษาวิจัย ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

- 2.1.1 ความหมายและลักษณะป่าชุมชน
- 2.1.2 ประเภทป่าชุมชน
- 2.1.3 การจัดการและการดำเนินงานป่าชุมชน
- 2.1.4 ป่าชุมชนกับการพัฒนาชนบท
- 2.1.5 นโยบายของรัฐด้านป่าชุมชน
- 2.1.6 พระราชบัญญัติป่าชุมชน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับแนวกันชน

- 2.2.1 ความหมายแนวกันชน
- 2.2.2 ประเภทแนวกันชน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

2.4 แนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

2.1.1 ความหมายและลักษณะป่าชุมชน

นักวิชาการหลายฝ่ายได้นิยามความหมายของป่าชุมชนไว้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้
ป่าชุมชน คือ ป่าซึ่งประชาชน กลุ่มประชาชนหรือสถาบันในชุมชนนั้นได้ร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้น (กรมป่าไม้, 2531)

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน และเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายที่ชุมชนได้กำหนดไว้

ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ (คณะกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน , 2533)

ป่าชุมชน หมายถึง รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการที่จะพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าเป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ (โกมล แพรกทอง , 2535)

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ซึ่งรัฐกำหนดไว้ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทางด้านป่าไม้ตามวัตถุประสงค์แห่งชุมชนนั้น โดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องและถาวร (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ , 2534) และขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนเพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก (เสน่ห์ จามริกและคณะ, 2536)

จากคำนิยามของคำว่า **ป่าชุมชน** ที่มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน จะเห็นสาระสำคัญของป่าชุมชนอยู่ 3 ประการ คือ

1. ต้องมีพื้นที่เพื่อเป็นพื้นที่ที่ชุมชนเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
2. ต้องมีขบวนการของชุมชนในการเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
3. ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ดังนั้น **ป่าชุมชน** จึงหมายถึง พื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

สวัสดี โนนสูง (2543) กล่าวว่า แนวทางในการอนุรักษ์ป่าไว้ให้เกิดผลดีต่อระบบนิเวศ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติในระยะยาว ดังนี้ การรักษาพื้นที่ป่า คือ การรักษาป่าไว้ด้วยวิธีการกำหนดเป็นป่าอนุรักษ์หรือป่าสงวน การป้องกันและปราบปรามการลักลอบตัดไม้ ตลอดจนการทำลายของป่า การป้องกันและควบคุมการบุกรุกพื้นที่ป่า การป้องกันไฟป่าและการควบคุมโรคและแมลง การใช้ป่าไม้อย่างถูกหลักการ เป็นมาตรการทางอ้อมที่จะทำให้ป่าเสื่อมโทรมน้อยลง เช่น อนุญาตให้ตัดไม้เฉพาะที่จำเป็น และใช้ไม้อย่างมีประสิทธิภาพ การบูรณะป่าเสื่อมโทรมหรือการฟื้นฟูสภาพป่าโดยการปลูกต้นไม้ในพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายเพื่อให้กลับเป็นป่าที่สมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง การเพิ่มเนื้อที่ป่าเป็นการปลูกต้นไม้ในบริเวณที่ไม่เคยเป็นป่ามาก่อน เพื่อให้มีป่ามากขึ้น การอนุรักษ์พันธุ์ไม้และต้นไม้พันธุ์ไม้และต้นไม้บางชนิดมีขนาดใหญ่ สวยงาม หายากหรือกำลังจะสูญพันธุ์ สมควรที่จะอนุรักษ์ไว้

เป็นกรณีพิเศษ เช่น กำหนดหรือจัดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ กำหนดให้เป็นไม้หวงห้าม การขยายพันธุ์โดยวิธีพิเศษ และอนุรักษ์โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์

เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536) กล่าวว่า การฟื้นฟูและส่งเสริมสำนึกของความเป็นชุมชนและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตนเอง หมายถึง การมีส่วนร่วมของราษฎรในท้องถิ่นในการดูแลจัดการและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านจากป่า การสร้างความสมดุลระหว่างระบบการผลิตในการเกษตรกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ การฟื้นฟูและส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการรักษาความสมดุลเพื่อสร้างความยั่งยืนของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

2.1.2 ประเภทป่าชุมชน

สันจิตา กาญจนพันธ์ (2540) ได้กล่าวถึงประเภทการจัดการป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภท ประเภทแรก คือ ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามความเชื่อและประเพณีของท้องถิ่น ประเภทที่สอง คือ ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่โดยชุมชนในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ เช่น การประสบปัญหาภัยแล้ง การแย่งชิงทรัพยากรโดยบุคคลภายนอก ฯลฯ สำหรับประเภทที่สาม คือ ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ด้วยแรงสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชน เช่น การปลูกป่าฟัน และไม้ใช้สอยสำหรับหมู่บ้านในที่สาธารณะของหมู่บ้าน โดยการดำเนินการของกรมป่าไม้

ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ (2541) ได้แบ่งลักษณะประเภทป่าชุมชนออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ป่าชุมชนดั้งเดิม ได้แก่

- **ป่าอภัยทาน** เป็นป่าที่เก็บรักษาไว้เพื่อการห้ามล่าสัตว์ทุกประเภท
- **ป่าวัด** เป็นป่าที่วัดได้เก็บรักษาไว้เพื่อประโยชน์ทางด้านการปฏิบัติธรรม
- **ป่าช้า** เป็นพื้นที่ป่าในเขตหมู่บ้านหรือวัด เพื่อใช้เป็นสถานที่เผาศพ ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่ของวัดหรือหมู่บ้าน
- **ป่าดอนปู่ตา** เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเห็นว่าเหมาะสม เพื่อตั้งพระภูมิบ้านหรือปู่ตา และทำพิธีเชิญผี “เจ้าปู่ตา” มาสิงสถิตย์เพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้มีความปลอดภัย การทำมาหากินได้ผลดี
- **ป่าน้ำซับหรือป่าหัวน้ำ** เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับการอุปโภคและใช้ในการเกษตรกรรม
- **ป่าหัวไร่ปลายนา** เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนร่วมกันเก็บรักษาต้นไม้ไว้ตามหัวไร่ปลายนาเพื่อเก็บรักษาไม้ไว้ใช้ประโยชน์สำหรับการก่อสร้างและใช้สอย

- **ป่าหัวนา** เป็นป่าที่ชุมชนดูแลรักษาไว้เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน หรือกรวดทรายไหลลงไปในพื้นที่นา จะอยู่ดินบริเวณพื้นที่ทำนา
- **ป่าใช้สอย** เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย เก็บไม้พื้น เก็บหาของป่า ปล่อยสัตว์เลี้ยง เก็บสมุนไพร และแหล่งหาอาหารเพื่อการยังชีพในชุมชน
- ป่าชุมชนในลักษณะอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น

2. ป่าชุมชนพัฒนา ได้แก่

- **ป่าปลูกเพื่อการใช้สอยชุมชน** เนื่องจากสภาพการขาดแคลนไม้ใช้สอยชุมชนของชาวบ้านจึงได้ร่วมมือกันปลูกต้นไม้ขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและเชื้อเพลิง จึงร่วมปลูกไม้ใช้สอยในสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ
- **ป่าปลูกในโรงเรียน** ปลูกขึ้นเพื่อการศึกษาทางด้านการเกษตรและการใช้ประโยชน์จากรายได้จากการจำหน่ายไม้ สำหรับเป็นอาหารกลางวันสำหรับเด็กยากจนในโรงเรียนหรือการพัฒนาโรงเรียนให้ดีขึ้น
- **ป่าปลูกในบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์** เป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นในบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการสงบทางจิตใจและการใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด
- **พื้นที่ป่าไม้ที่กำหนดให้เป็นป่าชุมชน** ขึ้นตามโครงการจัดที่ดินหรือโครงการอื่น ๆ ของรัฐบาลโดยการกันพื้นที่ไว้เป็นป่าชุมชน โดยมีองค์กรของชาวบ้านเป็นผู้ดูแล
- **ป่าปลูกในลักษณะอื่น ๆ** เช่น ป่าปลูกในที่สาธารณประโยชน์ต่าง ๆ สองข้างทางริมคลองส่งน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น
- **ป่าเศรษฐกิจชุมชน** เป็นการปลูกป่าขึ้นในพื้นที่ที่กำหนดเพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน โดยมีองค์กรชุมชนเป็นผู้จัดการดูแล ควบคุมผลประโยชน์ที่ได้จากป่า ตลอดจนรายได้ที่ได้จากการขายผลผลิตจากป่า
- **ป่าในเมือง** เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เจริญแล้ว ทำการจัดพื้นที่ป่าขนาดเล็กไว้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความร่มรื่นของเขตเมือง ฯลฯ โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในลักษณะต่าง ๆ

ตามหนังสือกรมป่าไม้ ที่ กษ 07.10.04 / 26798 ลงวันที่ 4 ตุลาคม 2538 ได้กำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในการส่งเสริมป่าชุมชนไว้ดังนี้ (กรมป่าไม้, 2541)

1. พื้นที่ป่าชุมชนที่คณะรัฐมนตรีมีมติให้จำแนกเป็นป่าชุมชน ตามมติของคณะกรรมการพัฒนาที่ดิน

2. พื้นที่ป่าชุมชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ นอกเขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 เกี่ยวกับการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ
3. พื้นที่ป่าชุมชนในเขตป่าไม้ถาวรของชาติ
4. พื้นที่ป่าชุมชนที่ชุมชนใช้ในลักษณะป่าชุมชนอื่น ๆ เช่น ที่สาธารณประโยชน์ ที่วัด เป็นต้น

นอกจากนี้ Fisher (1989 อ้างใน แนวคิดและทิศทาง,2543:47) ได้จำแนกประเภทป่าชุมชน เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ป่าชุมชนดั้งเดิมตามประเพณีท้องถิ่น
2. ป่าชุมชนที่ริเริ่ม โดยท้องถิ่น ภายหลังจากการที่ชุมชนท้องถิ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น คัดค้านการทำลายป่า การรักษาแหล่งต้นน้ำ การสร้างความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยใช้สอย การสงวนพื้นที่ดินไว้ให้แก่ชุมชน เป็นต้น
3. ป่าชุมชนที่เกิดจากการสนับสนุนจากภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน รัฐ วัด เป็นต้น โดยทั่วไปชุมชนในภาคเหนือจะแบ่งป่าออกเป็น 3 ประเภท ตามลักษณะการใช้สอย ได้แก่ (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2542)

ประเภทแรก ป่าต้นน้ำ ซึ่งชาวบ้านมักเรียกว่า ป่าดง ป่าขุนห้วย ป่าน้ำจ๋า และป่าน้ำซับ พื้นที่ดังกล่าวจะเป็นป่าคงคิบ หรือป่าเบญจพรรณที่ปกคลุมภูเขาสูง ชาวบ้านจะหวงแหนป่าประเภทนี้มาก และไม่อนุญาตให้ผู้ใดใช้ประโยชน์ เพราะถือเป็นการรบกวนผิวน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษาป่าต้นน้ำ จึงมักเป็นป่าธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีขนาดตั้งแต่ 100 ไร่ จนถึง 30,000 ไร่

ประเภทที่สอง ป่าตามประเพณีซึ่งผูกพันกับพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ป่าที่ตั้งหอนิเวศน์ต่าง ๆ ป่าช้า ป่าที่ตั้งพระธาตุ ป่าดงเซ่ง (คนม้ง) ชาวบ้านถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่อนุญาตให้ผู้ใดล่วงล้ำก้าเกินเข้าไปรบกวนความสงบ พื้นที่ป่าประเภทนี้จะเล็กกว่าป่าประเภทแรกมาก มีขนาดตั้งแต่ 30 ไร่ ถึง 300 ไร่ และตั้งอยู่ใกล้หรือภายในบริเวณที่ตั้งป่าชุมชนหมู่บ้าน สภาพป่าเหล่านี้ส่วนใหญ่สมบูรณ์อยู่

ประเภทที่สาม ป่าใช้สอย ชาวบ้านจะกันพื้นที่ป่าใกล้ที่ตั้งชุมชนไว้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เช่น ป่าที่เลี้ยงสัตว์ ป่าเก็บเห็ด ป่าเก็บสมุนไพร ป่าเก็บฟืน และป่าเก็บใบตองตึง เพราะพื้นที่ป่าประเภทนี้ไม่เหมาะสมกับการเกษตร ชาวบ้านจะมีกฎเกณฑ์กำหนดการใช้ไม่ให้ใช้ป่าจนหมดสภาพแต่จะปล่อยให้อยู่ในสภาพที่ต้นไม้สามารถขึ้นเองได้ พื้นที่ป่าประเภทนี้อาจกระจายอยู่หลายแห่งในชุมชนหรืออาจจะเป็นพื้นที่เดียวกันที่ใช้ประโยชน์หลายอย่างก็ได้

2.1.3 การจัดการและการดำเนินงานป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนขององค์กรในท้องถิ่น เป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องระหว่างคนกับป่าไม้ในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนและป่าไม้ชุมชนภายใต้ระบบการจัดการดังกล่าว ก่อให้เกิดรูปแบบลักษณะการจัดการป่าชุมชนในชนบทที่หลากหลาย และมีความแตกต่างกัน (วิสุทธิจารัตพันธ์, 2535 อ้างใน เผล็จ จำเพ็ง, 2543) ได้แบ่งลักษณะการจัดการป่าชุมชนในชนบทเป็น 2 รูปแบบ

1. การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อ ลักษณะการจัดการมีพื้นฐานมาจากความเชื่อในเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือปฏิบัติทางศาสนา
2. การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงาน และการดูแลรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนมีทั้งเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนา

การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์เกิดจากชาวบ้านร่วมกันวางกฎระเบียบร่วมกัน เพื่อรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าดั้งเดิมของชุมชน กลุ่มชาวบ้านที่ทำหน้าที่จัดการป่าชุมชนอาจเป็นการดำเนินการร่วมกันหลายหมู่บ้าน จุดประสงค์ของการจัดการป่าประเภทนี้ก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาว และให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมเพื่อการพัฒนา มักจะดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน กิจกรรมดำเนินการเป็นการปลูกสวนป่า วัตถุประสงค์ก็เพื่อการสร้างแหล่งไม้พื้นชุมชนและจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน แนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั่นเอง

โกมล แพรททอง (2535 อ้างใน เผล็จ จำเพ็ง, 2543) ได้อธิบายการจัดการป่าชุมชนไว้ว่า จะต้องขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ การใช้ประโยชน์ ตลอดจนทั้งความเชื่อถือจารีตประเพณีของท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นจะแตกต่างกันออกไป แต่ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะนำไปพัฒนาชนบท แนวความคิดนี้จึงมีพื้นฐาน 3 ประการ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวม คือ ทรัพยากรส่วนรวมจะไม่ได้รับการดูแลอย่างดี ถ้าทุกคนมุ่งแต่จะใช้ประโยชน์ตามที่ตนต้องการ และจะทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว จำเป็นต้องมีการควบคุม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการควบคุมการใช้ทรัพยากรส่วนรวม โดยกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์บางกลุ่ม ซึ่งมีการกำหนดการใช้ระหว่างกัน

- แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อประโยชน์ของชุมชนที่ได้สืบสืบทอดกันมาเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และประเพณี ท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การจะเป็นป่าชุมชนได้ต้องประกอบด้วย

- ที่ดิน หมายถึง ที่ดิน ป่าไม้ หรือที่ดินที่สามารถนำมาดำเนินการป่าชุมชนได้
- การจัดการ หมายถึง กิจกรรมที่ทำให้ป่าชุมชนเกิดความมั่นคง และยั่งยืนเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การป้องกันและรักษาป่า
- ชุมชน หมายถึง ผู้กำหนดให้ป่าชุมชนเป็นไปตามความต้องการของชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำท้องถิ่น องค์กรประชาชนในท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น

ความเป็นไปได้ในการดำเนินงานป่าชุมชนขึ้นอยู่กับผู้นำหรือองค์กรท้องถิ่นที่เข้มแข็ง ซึ่งไม่เพียงแต่จะต้องมีความรับผิดชอบในการป้องกันรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่จะต้องมีการจูงใจให้สมาชิกในชุมชนเล็งเห็นประโยชน์ของการอนุรักษ์และการช่วยเหลือสนับสนุนจากภายนอกจะช่วยให้งานป่าชุมชนมีความยั่งยืน โดยอาจจะเริ่มจากการทำให้ตระหนักถึงความสำคัญและการยอมรับก่อน แล้วก็ให้ความช่วยเหลือทางวิชาการเพื่อช่วยให้ชุมชนได้รับผลทางเศรษฐกิจ จนถึงให้ความช่วยเหลือด้านการตลาดและการเงิน

โดยสรุปแล้ว ปัจจัยหลักที่จะช่วยให้การดำเนินงานป่าชุมชนประสบผลสำเร็จ คือ

- องค์กรท้องถิ่นเข้มแข็ง ซึ่งจะทำหน้าที่รับผิดชอบในการกำหนดเงื่อนไขและติดตามผลการดำเนินงาน
- ความสนใจส่วนบุคคลและส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อเป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ฟืน และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์
- ความเชื่อในศาสนาและประเพณีเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่าชุมชน ซึ่งจะนำมาซึ่งความรับผิดชอบของสมาชิกในชุมชน
- ป่าชุมชนควรอยู่ใกล้ชุมชน จะช่วยลดปัญหาในการบุกรุกถ่วงล่าของประชาชนในชุมชนหรือนอกชุมชน

ระบบการจัดการทรัพยากรที่มีสอดคล้องกับระบบการผลิตและขนบธรรมเนียมประเพณีและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ของโรงเรียนด้วย

กรมป่าไม้ (2539) ได้แบ่งประเภทของพื้นที่สำหรับการดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชน ได้แก่

- พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือพื้นที่ป่าไม้ที่ได้กำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าชุมชนหรือส่งเสริมให้มีป่าชุมชนตามนโยบายของรัฐบาลหรือมติคณะรัฐมนตรีและชุมชนมีความประสงค์และความพร้อมในการจัดการในลักษณะป่าชุมชน

2. พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีพื้นที่ป่าไม้สภาพเสื่อมโทรมและชุมชนมีความประสงค์ให้ดำเนินงานในลักษณะป่าชุมชน

2.1.4 ป่าชุมชนกับการพัฒนาชนบท

กรมป่าไม้ (2539) ได้กล่าวไว้ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค ในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่า เพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้นชุมชนต่าง ๆ ได้พัฒนาการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในรูปแบบต่าง ๆ กัน ดังนี้

1. คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้บนพื้นฐานของการพึ่งพากันและกัน
2. ชนบทมีการปรับตัวเองให้เข้ากับสังคม เศรษฐกิจและระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดภูมิปัญญาเทคนิคและระบบการจัดการที่เหมาะสม
3. ความร่วมมือในการดูแลต้องมีแรงจูงใจ เกิดจากผลประโยชน์ที่ได้เป็นพื้นฐาน
4. ทรัพยากรป่าไม้สามารถจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งอยู่ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าชุมชนจึงเป็นรูปแบบการจัดการที่ผสมผสานความคิดดังกล่าว ให้เป็นรูปธรรมนำไปสู่ความร่วมมือในการพัฒนา

รัฐบาลพยายามที่จะทำให้หลักการของป่าชุมชนเป็นที่ยอมรับมาเป็นเวลานานแล้ว ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งโครงการหมู่บ้านป่าไม้เพื่อจัดสรรที่ดินสำหรับอยู่อาศัยและทำกินแก่ผู้ครอบครองที่ดินของรัฐ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องป่าชุมชนได้เกิดขึ้นสำหรับป่าที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน ซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งไม้ฟืนและไม้สำหรับก่อสร้าง โดยมีโครงการในลักษณะที่คล้ายคลึงกันเกิดขึ้นอีกหลายโครงการ นอกจากนี้ยังได้รับความช่วยเหลือทางวิชาการจากองค์กรระหว่างประเทศหลายหน่วยงานมีส่วนกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2530 คณะกรรมการพัฒนาที่ดินแห่งชาติได้ออกประกาศกำหนดให้พื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่ที่มีขนาดน้อยกว่า 500 ไร่ ซึ่งไม่เป็นเขตต่อเนื่องกับป่าสงวนแห่งชาติหรืออุทยานแห่งชาติ ควรจัดให้เป็นป่าชุมชนโดยให้คณะกรรมการหมู่บ้านหรือสภาตำบลเป็นผู้จัดการป่าชุมชนนั้น ๆ

ป่าชุมชนมีแนวคิดให้ประชาชนจัดการป่าไม้ ให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน โดยให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากป่าและให้ป้องกันทรัพยากรเหล่านั้นด้วย ป่าชุมชนได้เกิดขึ้นมานานแล้วในประเทศไทย แต่มีรูปแบบชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น

2.1.5 นโยบายของรัฐด้านป่าชุมชน

แนวนโยบายด้านป่าชุมชนในปัจจุบัน รัฐบาลได้จัดทำโครงการป่าชุมชนภายใต้ความรับผิดชอบของกรมป่าไม้ ตามแนวทางการดำเนินงาน กิจกรรมการจัดตั้งป่าชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนในชนบทมีส่วนร่วมร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และพัฒนาป่า สำหรับเป็นแหล่งอาหารและไม้ใช้สอยอย่างยั่งยืน
2. เพื่อพัฒนาและสนับสนุนศักยภาพขององค์กรชุมชนให้มีความสามารถในการจัดการป่าในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน องค์กรเอกชน และหน่วยงานของรัฐ

นโยบายป่าไม้แห่งชาติเป็นที่มาของนโยบายการปลูกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า โดยกำหนดให้มีพื้นที่ป่าอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ เพื่อประโยชน์ 2 ประการ คือ ป่าเพื่อการอนุรักษ์ และป่าเพื่อเศรษฐกิจ โดยพื้นที่ดำเนินการจะต้องไม่เป็นอุทยานแห่งชาติ หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า แต่เป็นที่ดินของรัฐที่ได้รับการอนุญาตจากหน่วยงานที่ดูแลรักษาพื้นที่นั้นให้ชุมชนจัดทำโครงการป่าชุมชนได้ สำหรับการดำเนินการในป่าสงวนแห่งชาตินั้นขณะนี้กรมป่าไม้อยู่ระหว่างการประสานงานกับกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชเพื่อให้สามารถปฏิบัติงานในป่าสงวนแห่งชาติ ด้วยเหตุผลดังกล่าว การกำหนดนโยบายของรัฐในเรื่องพื้นที่ป่าแห่งชาติ จึงควรเป็นไปภายใต้หลักการและวัตถุประสงค์ ดังนี้ (เสนห์ จามริก และคณะ, 2536)

1. เพื่อรักษาความชุ่มชื้นและสมดุลทางสภาพแวดล้อม
2. เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งพันธุ์กรรมและทรัพยากรชีวภาพ
3. เพื่อการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีชีวภาพ
4. เพื่อประโยชน์ใช้สอยและการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น

นอกจากนั้นนโยบายถือเป็นกลไกหนึ่งในการดำเนินการ ควบคุม การใช้และรักษาทรัพยากรของคนในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง ซึ่งถือเป็นปฏิบัติการหนึ่งที่ชุมชนจะได้มีโอกาสดูแลจัดการทรัพยากรของตนเองอย่างมีแบบแผน ตามหลักการการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ดังนี้ (นิคม บุญเสริม , 2544)

1. สนับสนุนการดูแลรักษาป่าของคนในชุมชน
2. ให้มีกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน
3. เพื่อการฟื้นฟูและการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าอย่างต่อเนื่อง
4. เพื่อให้การจัดการป่าของชุมชนได้รับการสนับสนุน โดยรัฐและได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย

สรุปได้ว่า นโยบายป่าไม้แห่งชาติ เป็นนโยบายเพื่อส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน ส่งเสริมการปลูกป่าในที่ดินของรัฐ การปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนา หรือการปลูกป่ารายย่อย เพื่อประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือน

2.1.6 พระราชบัญญัติป่าชุมชน

ป่าชุมชนนั้นมีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน ป่าชุมชนที่ยังคงเหลือและก่อเกิดอีกจำนวนมากนี้เป็นเพราะมี ชุมชนเล็ก ๆ ที่อยู่รายรอบป่าเป็นผู้เฝ้าดูแล คอยเป็นเวรยามตรวจป่า และหลายครั้งต้องสู้กับอิทธิพลของท้องถิ่น จนถึงขั้นเสียชีวิตก็มี

ความตื่นตัวของชาวบ้านที่สำนึกว่าป่าคือชีวิตของชุมชน เป็นของชุมชนหลังจากที่มีการต่อต้านการสัมปทานทำไม้ของชุมชนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นทั่วภาคเหนือ เช่น ในอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง กิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน และบ้านนาพาน อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น และได้นำไปสู่การประกาศปิดป่าสัมปทานโดยรัฐในเดือนมกราคม 2532 เหตุการณ์เหล่านี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นการทวงถามถึงความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร และเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า อันเป็นทางเลือกในการรักษาป่าที่เหลืออยู่ จากการสำรวจพบว่า ปี พ.ศ. 2536 มีป่าชุมชน 136 ป่า ในปี พ.ศ. 2539 มีเพิ่มขึ้นเป็น 400 กว่าป่า ในปี พ.ศ. 2542 เพิ่มขึ้นเป็น 700 ป่า และปี พ.ศ. 2546 มีป่าชุมชนที่กรมป่าไม้อนุมัติโครงการถึง 753 โครงการด้วยกัน (ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า, 2546)

กรณีการเช่าป่าห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2532 ถือเป็นตัวอย่างสำคัญต่อเนื่องจากกรณีการคัดค้านสัมปทานป่า ที่ทำให้ชาวบ้านภาคเหนือตระหนักว่าหากชุมชนไม่มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย กรมป่าไม้ก็จะปล่อยให้บุคคลภายนอกเข้ามานุกรุกทำลายป่าอยู่เรื่อยไป เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของขบวนการเรียกร้อง “พ.ร.บ.ป่าชุมชน” เพื่อรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ขบวนการเรียกร้อง “พ.ร.บ.ป่าชุมชน” ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน จนถึงทุกวันนี้ พ.ร.บ.ป่าชุมชนก็ยังไม่บรรลุผล เพราะมีความคิดที่แตกต่างกันในการร่างกฎหมายและมีร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนเกิดขึ้นหลายฉบับ อย่างไรก็ตามขบวนการต่อสู้เพื่อให้ได้กฎหมายป่าชุมชนฉบับที่ประชาชนต้องการก็ทำให้ขบวนการป่าชุมชนของชาวบ้านเติบโตทางความคิดมากขึ้นและทำให้มีการเกาะเกี่ยวกันเป็นขบวนการระดับภาคในนาม “สมัชชาป่าชุมชน” ในเวลาต่อมา

ความหลากหลายทางความคิดของคนในสังคมต่อ “ป่าชุมชน” นำไปสู่การประสานหน่วยงานหลายฝ่ายโดยมี ศ.นพ. ประเวศ วะสี เป็นประธาน และได้เชิญผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักกฎหมาย ผู้แทนชุมชน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมพิจารณาข่างกฎหมายป่าชุมชนร่วมกันอย่างเป็นทางการในวันที่ 7-9 เมษายน 2539 ที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเรียกว่าร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน

ฉบับคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) อย่างไรก็ตาม หลังจากที่มีการโต้แย้งทางความคิดในเวทีสาธารณะระหว่างฝ่ายที่เห็นด้วยและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยได้นำสู่การมีเวทีรับฟังความคิดเห็นตามระเบียบคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 93/2540 ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2540 และได้จัดทำประชาพิจารณ์ใน 3 ประเด็น ได้แก่ (1) พื้นที่ให้จัดตั้งป่าชุมชน (2) กิจกรรมและที่อยู่อาศัยของผู้จัดการป่าชุมชน และ (3) วิธีการควบคุม ดูแล ให้การดำเนินการป่าชุมชนเป็นไปตามเป้าหมายอย่างแท้จริง

แม้การผลักดันเปลี่ยนแปลงนโยบายจะทำได้ยากลำบากก็ตาม ในวันที่ 9 พฤศจิกายน 2544 สภาผู้แทนราษฎรได้ส่งร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ.....ให้วุฒิสภา จนถึงวันที่ 26 พฤศจิกายน 2544 ที่ประชุมวุฒิสภาได้มีมติให้รับร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ.....ไว้พิจารณา โดยตั้งกรรมาธิการวิสามัญ จำนวน 27 คน และในวันที่ 15 มีนาคม 2545 ที่ประชุมวุฒิสภาได้พิจารณาร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ.....ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรเห็นชอบแล้ว และที่ประชุมวุฒิสภาได้ลงมติให้แก้ไขเพิ่มเติม โดยแก้ไข 33 มาตรา เพิ่ม 7 มาตรา ตัด 2 มาตรา และส่งคืนสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2545 ณ เวลานั้นก็ยังไม่ได้รับรองพระราชบัญญัติป่าชุมชนเลย แต่การขยายตัวของเครือข่ายป่าชุมชนได้เพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี ก็เป็นนิมิตอันดีของขบวนการป่าชุมชนซึ่งจะทำให้สังคมยอมรับได้ว่าแม้ พ.ร.บ. นโยบายจะไม่เปลี่ยน แม้ว่ารัฐไม่ยอมรับการดำรงอยู่ของป่าชุมชนแบบชาวบ้าน แต่ชุมชนก็ยังคงทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเพื่อคนทั้งโลกอยู่เช่นเดิม (ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า , 2546)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับแนวกันชน

..... แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540 - 2544) และแผนแม่บทเพื่อพัฒนาการป่าไม้ของประเทศไทย โดยกองแผนงาน กรมป่าไม้ (2539) ได้ให้ความสำคัญในการป้องกันรักษาทรัพยากรป่าไม้โดยให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม โดยเฉพาะในพื้นที่ที่อยู่ติดกับแนวเขตป่าอนุรักษ์หรือเขตแนวกันชนหรือเขตกันชน

2.2.1 ความหมายแนวกันชน

แนวกันชน (Buffer zone) หมายถึง แนวที่เชื่อมต่อระหว่างเขตพื้นที่อนุรักษ์กับพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์รอบนอก เป็นแนวที่กำหนดขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้ทรัพยากรภายในเขตพื้นที่อนุรักษ์ถูกบุกรุกทำลาย ในขณะที่เดียวกันแนวดังกล่าวก็สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ในทางตรงหรือทางอ้อมต่อชุมชนหรือสังคมรอบ ๆ เขตพื้นที่อนุรักษ์นั้น ๆ

วัฒนา สุวรรณแสง จันเจริญ (2536 อังโน อนงค์รัตน์ เพชรสัมฤทธิ์, 2540) กล่าวว่า แนวกันชนหรือพื้นที่กันชน (Buffer zone) หมายถึง แนวรอบพื้นที่อนุรักษ์หรือพื้นที่นอกเขตอนุรักษ์ที่กำหนดขึ้นเพื่อลดแรงกดดันหรือความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่คุ้มครอง โดยสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนรอบนอกในขณะเดียวกันด้วย ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกและแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่คุ้มครองให้คงอยู่ไปชั่วลูกชั่วหลาน

จากคำจำกัดความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า แนวกันชนไม่จำเป็นต้องเป็นแถบพื้นที่รอบแนวเขตพื้นที่ที่คุ้มครองเสมอไปเท่านั้น พื้นที่ปลูกไม้ใช้สอยใกล้เคียงชุมชน ทุงเลี้ยงสัตว์ หนองน้ำ ที่สามารถตอบสนองความจำเป็นของชุมชน อาทิเช่น การใช้ไม้พื้นและไม้ใช้สอยต่าง ๆ ที่ปล่อยสัตว์เลี้ยงในบางฤดูกาล แหล่งอาหารหรือวัตถุดิบสำหรับครัวเรือนที่สามารถทดแทนการเข้าไปเก็บหาทรัพยากรจากพื้นที่อนุรักษ์ก็ถือเป็นเขตกันชนได้หรือแม้แต่รั้ว คุกคลอง กำแพง ฯลฯ ที่สามารถขจัดปัญหาขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรระหว่างชุมชนกับพื้นที่อนุรักษ์ก็ถือเป็นแนวกันชนเช่นกัน

เป้าหมายสูงสุดหรือหัวใจสำคัญของการจัดการแนวกันชน คือ การสร้างหลักประกันมั่นคงว่าพื้นที่อนุรักษ์จะได้รับการคุ้มครองรักษาโดยชุมชนรอบแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์นั้น ๆ สืบไปชั่วลูกชั่วหลาน ดังนั้น กิจกรรมที่สำคัญที่สุดและขาดไม่ได้ในการจัดการแนวกันชน คือ การสร้างจิตสำนึกและแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่นั่นเอง หากไม่แล้วก็จะไม่มีหลักประกันใด ๆ ว่าทรัพยากรที่รักษาไว้ในรุ่นนี้จะไม่ถูกทำลายในรุ่นต่อ ๆ ไปและไม่อาจถือได้ว่าเป็นความสำเร็จในการจัดการพื้นที่แนวกันชน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2536) กล่าวว่า เขตกันชน หมายถึง อาณาบริเวณรอบพื้นที่อนุรักษ์ที่มีการจัดการใช้ประโยชน์เพื่อใช้เป็นแนวป้องกันพื้นที่อนุรักษ์อีกชั้นหนึ่ง และเพื่อเป็นการชดเชยให้กับชาวชนบทที่ต้องเสียสิทธิในการใช้ประโยชน์พื้นที่อนุรักษ์

เขตกันชนจัดทำขึ้นเพื่อลดแรงกดดันจากภายนอกที่มีต่อพื้นที่อนุรักษ์ ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ให้ประโยชน์ต่อชาวชนบทได้บ้าง ในเขตกันชนจึงมีกิจกรรมหลักอยู่ 2 อย่าง คือ การอนุรักษ์และการพัฒนา

วัตถุประสงค์ดั้งเดิมนั้น ต้องการให้อาณาบริเวณรอบพื้นที่อนุรักษ์เป็นสังคมพืชที่เป็นธรรมชาติหรือกึ่งธรรมชาติและเพื่อให้พืชและสัตว์ที่แพร่ขยายออกนอกพื้นที่อนุรักษ์มีชีวิตรอดได้บ้าง ในเขตกันชนจึงเป็นบริเวณที่มีการจัดการใช้ประโยชน์และมีการพัฒนาเป็นพิเศษบางอย่างเพื่อพื้นที่อนุรักษ์นั้นอยู่รอดและมีคุณค่ามากขึ้น

แนวความคิดในการจัดทำเขตกันชนเป็นสิ่งใหม่บางแห่ง บางประเทศอนุญาตให้ล่าสัตว์ได้บ้าง ทำให้ไม้ได้บ้าง เก็บหาของป่าได้ โดยในเขตกันชนนั้นมีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ คือมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาดและให้ประชาชนอยู่ดีกินดี

เขตกันชน จึงเป็นพื้นที่ที่มีความเข้มงวดในการใช้ประโยชน์ ค่อย ๆ เปลี่ยนจากพื้นที่ที่มีการป้องกัน 100 % ห้ามใช้ประโยชน์อย่างเด็ดขาดไปสู่พื้นที่ที่ประชาชนครอบครองโดยสมบูรณ์ การใช้ประโยชน์ที่ดินอาจมีรูปปลดหล่นในเรื่องการอนุญาตให้ใช้ประโยชน์จากป่า เช่น จากบริเวณห้ามการใช้ประโยชน์อย่างเด็ดขาดไปสู่บริเวณที่อนุญาตให้เก็บหาพืช ผัก สมุนไพรและของป่าได้ถัดไปเป็นบริเวณอนุญาตตัดไม้ใช้สอย ต่อจากนั้นก็เป็นบริเวณสวนป่า พื้นที่เกษตรแล้วก็ที่บ้านเรือน เป็นต้น ในโซนต่าง ๆ นี้ควรเหลือป่าธรรมชาติเป็นหย่อม ๆ ทำหน้าที่เป็นแหล่งพักพิงหรือเป็นเส้นทางอพยพหรือการกระจายพันธุ์ของพืชและสัตว์

2.2.2 ประเภทของแนวกันชน

วัฒนา สุวรรณแสง จันเจริญ (2536 อ้างใน อนงค์รัตน์ เพชรสัมฤทธิ์, 2540) แนวกันชนสามารถแบ่งตามสภาพข้อจำกัดของพื้นที่ทรัพยากรและความจำเป็นของชุมชนรอบแนวเขตเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) **ป่ากันชน (forest buffer)** เป็นพื้นที่ป่ากันชนรอบเขตด้านนอกพื้นที่อนุรักษ์ อาจเป็นป่าเศรษฐกิจ สวนป่า ป่าสงวนแห่งชาติที่ยังคงความสมบูรณ์หรือป่าชั้นสองป่าชุมชนรวมถึงพื้นที่ป่านอกเขตอนุรักษ์ใกล้เคียงชุมชนที่ราษฎรรอบนอกมีส่วนร่วมหรือได้รับประโยชน์โดยมีการจัดการการใช้สอยแบบยั่งยืนและสามารถทดแทนการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์ได้

ข้อดี การจัดการแนวกันชนประเภทนี้ คือ ดำเนินการได้ง่ายเนื่องจากพื้นที่ดำเนินการเป็นพื้นที่ของรัฐ มีแนวโน้มการได้รับความร่วมมือจากชุมชนสูง การสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร ดำเนินการได้ง่าย เนื่องจากชุมชนไม่สูญเสียโอกาสในการใช้ทรัพยากร อีกทั้งความเสี่ยงต่อการสูญเสียแหล่งที่อยู่อาศัยของพืชพรรณและสัตว์ป่าในพื้นที่คุ้มครองมีน้อย ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นแหล่งขยายพันธุ์ของพืชพรรณและสัตว์ป่านอกพื้นที่คุ้มครองได้อีกด้วย

ข้อเสีย มีข้อจำกัดในการดำเนินการ คือ ต้องมีพื้นที่นอกเขตอนุรักษ์เป็นของรัฐเพียงพอจึงจะดำเนินการได้ ซึ่งในปัจจุบันนี้มีพื้นที่อนุรักษ์ส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่ถูกล้อมรอบด้วยพื้นที่ครอบครองของราษฎร

2) **แนวกันชนทางเศรษฐกิจ (economic buffers)** เป็นพื้นที่รอบเขตอนุรักษ์ที่กำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้เกิดรายได้ พัฒนาสภาพเศรษฐกิจของชุมชนเพื่อลดความต้องการของชุมชนที่จะเข้าไปใช้ทรัพยากรหรือทดแทนการสูญเสียโอกาสในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์โดยการให้ความช่วยเหลือ

ด้านการเกษตร อาทิ ลดต้นทุนการผลิต การหาตลาด ส่งเสริมและแนวทางการเพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์ ฯลฯ ที่เป็นการให้ความช่วยเหลือด้านบริการสังคม สาธารณูปโภค การคมนาคมขนส่ง การพัฒนาอาชีพและเพิ่มแหล่งรายได้อื่น ๆ ที่ไม่มีผลกระทบต่อทรัพยากรในพื้นที่ รวมถึงการว่าจ้างแรงงานจากชุมชนรอบพื้นที่อนุรักษ์

ข้อดี การจัดการแนวกันชนประเภทนี้ คือ ไม่มีข้อจำกัดด้านพื้นที่อาจจะเป็นที่ดินของรัฐหรือที่ดินอื่น ๆ ก็ได้

ข้อเสีย ดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายค่อนข้างยาก เนื่องจากชุมชนสูญเสียโอกาสการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ที่อนุรักษ์ประกอบกับพื้นที่ดำเนินการไม่ได้เป็นของรัฐเสมอไป การส่งเสริมหรือพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชน อีกทั้งจำเป็นต้องมีมาตรการกำหนดกิจกรรมและการใช้ประโยชน์ที่ดินรอบนอกพื้นที่อนุรักษ์เป็นเครื่องมือในการจัดการเพื่อให้การใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นไปอย่างสอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ การสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรกระทำได้ยาก หากชุมชนไม่ได้รับสิ่งทดแทนการสูญเสียโอกาสนั้น ๆ ใดๆ ก็ดี เนื่องจากพื้นที่รอบแนวเขตอนุรักษ์ในปัจจุบันเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ครอบครองใช้ประโยชน์ของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ การกำหนดแนวกันชนประเภทนี้จึงจำเป็นต้องนำมาประยุกต์ใช้ค่อนข้างยาก

3) แนวกันชนกายภาพ (physical buffers) เป็นเขตกันชนที่ถูกสร้างขึ้นตามแนวเขตพื้นที่ที่คุ้มครองด้วยความเห็นชอบร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชนรอบนอก เช่น รั้ว คู คลอง กำแพงหรือพันธุ์ไม้หนาม ฯลฯ แนวกันชนประเภทนี้จะถูกจัดทำขึ้นเมื่อไม่สามารถหาพื้นที่นอกเขตอนุรักษ์มาจัดเป็นแนวกันได้ ประกอบกับชุมชนรอบนอกไม่มีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรโดยตรงจากพื้นที่อนุรักษ์แต่อย่างใด

ข้อดี การจัดการแนวกันชนประเภทนี้ คือ ไม่ต้องคำนึงถึงพื้นที่ดำเนินการและการทดแทนความจำเป็นในการใช้ทรัพยากรของชุมชน การขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรมีน้อย การจัดตั้งแนวกันชนทำได้ง่าย

ข้อเสีย ความร่วมมือในการอนุรักษ์อาจมีน้อยเนื่องจากชุมชนรอบนอกไม่ได้ใช้ประโยชน์โดยตรงจากพื้นที่อนุรักษ์ ทรัพยากรในพื้นที่คุ้มครองอาจได้รับผลกระทบจากกิจกรรมนอกเขตได้ง่าย หากไม่มีมาตรการรองรับในการควบคุมกำหนดกิจกรรมและใช้ประโยชน์ที่ดินให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่

4) เขตใช้ประโยชน์แบบดั้งเดิมในพื้นที่คุ้มครอง (traditional use zone inside protected areas) เป็นแนวกันชนที่จัดให้มีขึ้นได้เฉพาะกรณีที่ไม่สามารถหาพื้นที่นอกเขตคุ้มครองเป็นเขตผ่อนคลายนอกของความเป็นในการใช้ทรัพยากรของชุมชนและไม่มีทางเลือกอื่น ๆ ที่สามารถทดแทน

การสูญเสียประโยชน์ของชุมชนได้ จึงจำเป็นต้องอนุญาตให้ชุมชนใช้ทรัพยากรในพื้นที่คุ้มครอง ทั้งนี้ การเก็บหาต้องเป็นไปโดยไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อทรัพยากรและเพื่อตอบสนองความจำเป็นต่อการใช้สอยในครัวเรือนเท่านั้น เช่น การอนุญาตให้เก็บหาผลผลิตจากป่าบางฤดูกาล อาทิ ลูกหวาย หนุ่ยคา หน่อไม้ เห็ด น้ำมันยาง เป็นต้น

ข้อดี แนวกันชนประเภทนี้ คือ เป็นวิธีสุดท้ายที่จะรักษาพื้นที่นั้นไว้ไม่ให้ถูกตัดขาดจากพื้นที่อนุรักษ์ อาจให้ผลดีในบางกรณีที่มีการจัดการอย่างรอบคอบ การสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรดำเนินการได้ง่ายเนื่องจากชุมชนไม่สูญเสีย โอกาสใช้ทรัพยากร

ข้อเสีย ความเสี่ยงต่อการสูญเสียแหล่งที่อยู่อาศัยของพืชพรรณและสัตว์ป่าในพื้นที่คุ้มครองมีสูงมาก การจัดการ การควบคุมดูแล และการกำหนดหลักเกณฑ์ของการใช้ทรัพยากรให้เป็นแบบดั้งเดิมและเป็นไปตามความจำเป็นซึ่งจะกระทำได้ยาก เนื่องจากวัตถุประสงค์หลักของการเก็บทรัพยากรที่เป็นอยู่ ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อหารายได้มากกว่าการใช้สอยในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม การกำหนดแนวกันชนประเภทนี้จะไม่ดำเนินการโดยเด็ดขาด หากมีใช้กรณีที่เป็นจริง ๆ เท่านั้น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่อง “การมีส่วนร่วม” เป็นสาระสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม หรือในด้านอื่น ๆ ทั้งในระดับนานาชาติ ระดับชาติ และระดับชุมชน

แนวคิดนี้เกิดขึ้นมาจากปัญหาและความล้มเหลวในการดำเนินงานพัฒนาในอดีต ซึ่งเน้นและให้ความสำคัญกับบทบาทของชนภายนอกชุมชน ละเลยศักยภาพและความสามารถของคนในชุมชน อันนำมาซึ่งความไม่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนและนอกชุมชน นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันอีก ดังนั้น องค์กรท้องถิ่นน่าจะเป็นผู้กำหนดเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา โดยเฉพาะในกระบวนการของการพัฒนาองค์กรท้องถิ่นน่าจะได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและแสวงหาทางออกด้วยตนเอง รวมทั้งการตัดสินใจและประเมินผลว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร

กรณีศึกษา ชมดี (2524 อ้างใน อนงค์รัตน์ เพชรสัมฤทธิ์, 2540) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น หมายถึง ความร่วมมือของกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้ามารับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการ เพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

สุริชัย หวันแก้ว (2530 อ้างใน อนงค์รัตน์ เพชรสัมฤทธิ์, 2540) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น หมายถึง การที่องค์กรท้องถิ่น ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นเสมือนผู้อยู่นอก ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่ ในการพิจารณาถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วม จึงสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาปัญหาและวางแผนป้องกัน หมายถึง การตัดสินใจว่าอะไรคือปัญหาของตนเอง อะไรคือสาเหตุและจะแก้ปัญหานั้นอย่างไร โดยกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันไปด้วย
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผนป้องกันรักษา หมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกันตามวิถีทางและแนวทางให้เป็นไปตามโครงการและแผนที่ได้กำหนดขึ้น
3. การมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษา ซึ่งเกิดจากกิจกรรมหรือการดำเนินงานของชุมชน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล เป็นการประเมินการทำงานของตนเองและประเมินสภาพการณ์ภายนอกด้วย

จากขั้นตอนดังกล่าว ได้นำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นว่าเป็นทางเลือกการพัฒนา (Alternative Development) ซึ่งมีพื้นฐานที่สำคัญ ได้แก่

1. กลไกการพัฒนาเคลื่อนย้ายจากรัฐสู่ประชาชน โดยองค์กรท้องถิ่นมีบทบาทหลักในการพัฒนา
2. เป้าหมายการพัฒนา คือ การพัฒนาขีดความสามารถเพื่อพึ่งและพัฒนาตนเอง ไม่ใช่พึ่งพารัฐหรือองค์กรพัฒนาจากภายนอก
3. กระบวนการพัฒนายึดหลักจากล่างสู่บน (Bottom up) มากกว่าบนลงล่าง (Top down)

อย่างไรก็ตาม -การมีส่วนร่วมของชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่นใด ๆ จะมีหรือไม่มีมากน้อยเพียงใด อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ
3. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม
4. ปัจจัยทางการเมือง
5. ปัจจัยทางประวัติศาสตร์

ทั้งนี้ เพื่อจะให้เกิดการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นในการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพจะต้องยึดแนวทางปฏิบัติ ดังนี้

1. ต้องถือว่าองค์กรท้องถิ่นเป็นตัวหลักในการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งตนเอง องค์กรจากส่วนกลางเป็นเพียงตัวกระตุ้น ตัวเสริม หรือสนับสนุนเท่านั้น

2. กิจกรรมการพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานขององค์กรท้องถิ่น กล่าวคือ คำนำถึงวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน
3. การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น นำกรอบคลุมถึงการกระจายและการสื่อสารข้อมูลเพื่อพัฒนาขีดความรู้และเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในท้องถิ่นด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือองค์กรท้องถิ่น จะมีลักษณะและรูปแบบต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องและลักษณะความเป็นอยู่ของกลุ่มประชากรนั้น ๆ

Reeder (1983 อ้างถึงใน อนงกรณ์ เพชรสัมฤทธิ์ , 2540) ได้สรุปปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนไว้ 11 ประการ ดังนี้

1. การปฏิบัติตนให้สอดคล้องตามความเชื่อพื้นฐาน คือ บุคคลและกลุ่มบุคคลเลือกแบบวิถีการปฏิบัติซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง
2. มาตรฐานคุณค่า บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคุณค่าของตนเอง
3. เป้าหมาย บุคคลและกลุ่มบุคคลจะส่งเสริม ปกป้องและรักษาเป้าหมายของตนเอง
4. ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางครั้งมีรากฐานมาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา
5. ความคาดหมาย บุคคลและกลุ่มบุคคลจะประพฤติตามแบบที่ตนคาดหมาย และปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่น
6. การมองตัวเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งคิดว่าตัวเองควรต้องกระทำเช่นนั้น
7. การบีบบังคับ - บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีนิสัยชอบกระทำเมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ
8. นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีนิสัยชอบกระทำเมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ
9. โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติของสังคม
10. ความสามารถ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างที่คนเห็นว่าสามารถทำในสิ่งที่ต้องการให้เขาทำ ในสถานการณ์เช่นนั้น
11. การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคล มักจะเริ่มปฏิบัติเมื่อเขาารู้สึกว่าเขาได้รับการสนับสนุนที่ดีเพื่อให้กระทำการเช่นนั้น

2.4 แนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท

เผด็จ จำเพ็ง (2543) ได้อ้างถึงแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทและกล่าวถึงการพึ่งพิงของชุมชนในชนบทที่จะพึ่งตนเองได้ หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ ทั้งปัจเจกชนและชุมชน ใน 5 ด้าน คือ

การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพและการบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอเพื่อการใช้งาน ซึ่งรวมทั้งแบบใหม่และแบบภูมิปัญญาชาวบ้านที่สามารถจะทำให้ชุมชนประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ ที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พอควร มีรายได้พอเลี้ยงตัวเองได้อย่างพอเพียง

การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งใด ๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติในชุมชน หรือที่สามารถหามาได้ ตามธรรมชาติต้องรักษาให้ดำรงอยู่ ไม่เสื่อมสลายหรือหมดไป

การพึ่งตนเองทางจิตใจ หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งที่จะต่อสู้กับปัญหา อุปสรรคในการเลี้ยงชีพ มั่นใจว่าจะช่วยตนเองได้

การพึ่งตนเองได้ทางสังคม เป็นภาวะที่ชนกลุ่มหนึ่งมีความเป็นปึกแผ่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มให้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ หรือขอความช่วยเหลือร่วมมือจากภายนอกได้ การพึ่งตนเองได้ทางสังคมเป็นเสมือนจุดสุดยอดของการพึ่งตนเองด้านอื่น ๆ ของชุมชน

จากแนวความคิดการจัดการป่าชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว เพราะเป็นการให้โอกาสแก่ผู้ที่อยู่ใกล้เคียงกับป่า ได้พึ่งพิงป่า ใช้สอยประโยชน์จากป่าที่ตนเข้าไปจัดการอย่างยั่งยืน ตลอดจนความสามัคคีภายในชุมชน และเป็นการส่งเสริมผู้นำในชุมชนในการจัดการบริหารป่าชุมชนให้มีประสิทธิภาพ

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมประเภทหนึ่งที่ต้องมาอยู่อาศัยรวมกันเป็นสังคมกลุ่มใหญ่ การรวมตัวของสังคมมนุษย์ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกในสังคม ในขณะที่เดียวกันกลุ่มสังคมก็จะมี การรวมตัวกันทำกิจกรรมเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่ม หรืออาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางที่กลุ่มต้องการ บุคคลที่เน้นให้ความสะดวกแนะนำสนับสนุนช่วยเหลือทำให้คนอื่นคล้อยตามไปสู่วัตถุประสงค์ดังกล่าวเรียกว่า **ผู้นำ**

1. ผู้นำในชุมชนมีหลายแบบ Edwin Flippo (1894 อ้างถึงใน เผด็จ จำเพ็ง , 2543) ได้แบ่งประเภทผู้นำโดยใช้สถานภาพ (status) เป็นเกณฑ์ในการแบ่งมี 3 ประเภท คือ

- ผู้นำโดยกฎหมาย (legal leader) เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

- ผู้นำในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ (symbolic leader) สังกมทั่วไปให้คุณค่า เช่น พระมหากษัตริย์ นายสิบ นาคะเสถียร เป็นต้น
 - ผู้นำโดยลักษณะพิเศษของบุคคล (charismatic leader) ได้แก่ พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง เช่น หลวงพ่อจรูญ ท่านปัญญานันทภิกขุ เป็นต้น
2. ผู้นำที่มีประสิทธิภาพ (high effectiveness leader) มี 3 ลักษณะ คือ
- ผู้นำนักพัฒนา เป็นผู้นำที่รวบรวมความคิดเห็นของคนทุกคนเพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนา ซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือ และร่วมใจจากผู้ที่เกี่ยวข้องของทุกฝ่าย
 - ผู้นำเผด็จการ (benevolent autocrat) เป็นผู้นำที่ใช้ศิลปะของนักปกครองในการตัดสินใจ ก่อให้เกิดความรวดเร็วในการตัดสินใจ
 - ผู้นำนักบริหาร (executive leader) เป็นผู้นำที่รู้จักการวางแผนระดมทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการทำงาน

ผู้นำจะเป็นผู้ที่ช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกันก่อให้เกิดการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ มีความรับผิดชอบ รู้จักประนีประนอมและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ร่วมงานทั้งภายในและภายนอกองค์กร รวมทั้งการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

2.6 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อารมณฺ์ ชมขวัญ (2542) ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชนบ้านจองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พบว่า วิธีการจัดการป่าของชุมชนนั้นจัดการป่าได้ดีมาก มีผู้นำที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะชุมชนได้กำหนดข้อห้าม กฎระเบียบของชุมชนขึ้นและสามารถบังคับใช้กับสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนยังกีดกันไม่ให้ความร่วมมือกับบุคคลภายนอกชุมชนที่จะมาแสวงหาผลประโยชน์จากป่าที่ชุมชนดูแล สิ่งที่สำคัญคือสมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ จึงทำให้สภาพป่าไม้ของชุมชนคงความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

กิตติ จรรยาวัฒน์ (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พฤติกรรมและการรับรู้ของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า การรับรู้ข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นเกิดจากอาชีพของประชากรในหมู่บ้านซึ่งอาศัยฟันป่าหรือผลผลิตจากป่า และใช้เพื่อการเกษตร โดยส่วนใหญ่แล้วประชากรที่ให้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เนื่องจากต้องอาศัยพึ่งพาป่าไม้เป็นแหล่งทำมาหากิน

วิลาสินี ภูษอภัย (2543) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านคอนแก้ว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน พบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบ้านคอนแก้วประกอบด้วยผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพในการรวมกลุ่มและกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยอาศัยความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือนและระดับชุมชนที่มีความผูกพันแน่นแฟ้นทำให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และอาศัยองค์ความรู้ของชุมชนดั้งเดิม ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี พิธีกรรม และองค์ความรู้แบบใหม่ที่มาจากการศึกษาดูงาน การอบรมสัมมนา เวทีชาวบ้าน จนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้

สมหวัง เรื่องนิวัตภัย (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง เงื่อนไขในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้าน ตำบลตำผาหมอก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พบว่า ในอดีตป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงและรักษาป่ามาตลอด เมื่อรัฐเปิดให้สัมปทานทำให้มีการทำไม้เถื่อนของพวกนายทุน จนทำให้ป่าลดลง รัฐจึงกำหนดให้มีการปลูกสวนป่าและเตรียมการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ มีผลทำให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนลดลง

จันทนา สุทธิจारी (2539) ทำการศึกษาเรื่อง บทวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ของการจัดการป่าไม้โดยชุมชน พบว่า วิธีการจัดการป่าเชิงอนุรักษ์และให้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากป่าอย่างยั่งยืน การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นลักษณะการใช้ที่กระบวนการณ์ฟื้นฟูทดแทนของธรรมชาติเกิดขึ้นได้ตามปกติ โดยธรรมชาติเองและไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน และจัดการเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำให้อุดมสมบูรณ์เพื่อใช้ในการเกษตร ใช้เพื่อผลิตผลจากป่า และเป็นวิธีการผลิตที่สร้างความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับป่า ในลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน โดยการกระจายอำนาจให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการและการดูแลป่าและใช้ประโยชน์จากป่า ใช้แรงจูงใจทางเศรษฐกิจที่ได้จากผลิตผลของป่า ระบบเครือข่ายทางสังคมในท้องถิ่น ระบบคุณค่า ความเชื่อซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้าน และระบบคุณธรรมจริยธรรมอันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้การจัดการป่าของหมู่บ้านทุ่งยาวประสบความสำเร็จ

วรรณิ ธงเกียรติ (2545) ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชนบ้านต้าในกับหลักการจัดการของกรมป่าไม้ : กรณีศึกษา บ้านต้าใน ตำบลต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่าการจัดการป่าชุมชนขึ้นอยู่กับคนในท้องถิ่นและเน้นความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติ ทำให้มีอิสระในการจัดการ คนในชุมชนมีความเข้มแข็ง มีความตระหนัก มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่โดยคณะกรรมการป่าชุมชนเน้นให้ประชาชนปกป้องดูแลรักษาป่าและระบบนิเวศเอาไว้ โดยที่ชาวบ้านได้ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ชาวบ้านกำหนดขึ้นและสามารถจัดการกับความขัดแย้งที่ผ่านมาได้ แสดงให้เห็นว่าวิธีการประณีประนอมท่าความเข้าใจร่วมกันสามารถนำไปต่อรองกับหน่วยงานราชการให้ยอมรับและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าไปใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ต่อไป